

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız Deveci BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

TARİHTEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİ

Yazar: Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, 422 Sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç tarafından hazırlanan “Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi” adlı eser, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

Kitap; İçindekiler, Önsöz, Kısaltmalar, Kaynaklar ve Araştırmalar (s.I-XXV) dışında giriş ve altı ana bölümden oluşmaktadır.

“Kaynaklar ve Araştırmalar” (s.XV-XXV) başlığı altında yazarın, eserde kullandığı ana kaynaklardan bazıları hakkında vermiş olduğu malumat ve bunların bilimsel analizlerini yapması, bu alanda çalışacak genç araştırmacılara yol göstermesi açısından zikre değerlidir.

Giriş’te, (s. 1-30) Ermeni kilisesinin kuruluşu, gelişimi ve oluşumuna dair detaylı bilgiler verilmektedir. Ayrıca yazar, Ermeni Kilisesi’nde dini ayin ve törenlerin nasıl yapıldığı, inanç ve ibadet usullerine dair bir takım bilgileri de okuyucuların bilgisine sunmaktadır. Ermeni Kilisesi veya Ermeni dini ritüelleri hakkında bilgi almak isteyen okuyucuların büyük oranda istifade edebileceği bu bölüm konuyla ilgili araştırma yapacak akademisyenlerin de yararlanacağı birtakım önemli bilgiler içermektedir.

Birinci bölümde yazar (s.31–74), Ermeni toplumunun Selçuklu idaresi ve Osmanlı yönetimine girişi hakkında bilgi vererek, Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul Ermeni Patrikliği’nin kuruluşuna değindikten sonra, Patrikliğin hiyerarşik yapısını ele alarak, başta Patrik olmak üzere Piskoposluk bölgeleri ve Murahhasalıkların yetkilerinden bahsetmiştir. Patrikhane’nin görev ve sorumluluklarının detaylı bir şekilde ele alındığı bu bölüm, okuyucu ve araştırmacılar için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin genelinde olduğu üzere burada da kaynak bakımından oldukça zengin bir materyal söz konusudur. Yazar burada ayrıca Ermeni Patriklerin Osmanlı yönetiminde ne tür ayrıcalıklara sahip olduklarını ve ne tür yetkilerinin bulunduğu hususuna da açıklama getirmekte ve bu açıklamaları çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı belgelerine dayandırmaktadır.

Yazar ikinci bölümde (s.75–108), Amiralaların 1461-1840 yılları arasında Patrikhane ve din adamları üzerindeki etkisi ve devletteki önemli görevleri ellerinde bulundurmaları nedeniyle devlet içinde son derece güçlü bir konumu olduğunu belirterek, ruhani yönden dinlerine ve geleneklerine son derece bağlı olan Amiralaların, zaman zaman kendi toplumları tarafından bazı eleştirilere maruz kaldığını ve aralarında çatışmalar yaşandığını anlatır.

Üçüncü bölümde (s.109–170) ise Hatt-ı Şerif’le başlayan Tanzimat Dönemi’nin Ermeniler üzerinde uyandırdığı yankılara değinilmiştir. Buna göre yazar, bu yeni sistemin “Osmanlılık” kavramını değiştirdiğini ve gayrimüslimlere bütün devlet makamlarının açıldığını, bundan dolayı gayrimüslimlerin büyük ümitlere kapılarak söz konusu fermanın getirdiği imkânlardan yararlanıp ülke çapında düzensizlik ve kargaşa çıkardıklarını söyler. Yine yazar Hatt-ı Hümayun’un büyük oranda yalnızca Hıristiyan nüfusla ilgili olduğu ve bu fermanın içeriğinin Batılı devletler tarafından nasıl desteklendiğini çağdaş kaynaklardan hareketle ortaya koyarak, Ermeni cemaatinin gelişiminde Hatt-ı Hümayun’un katkısını şöyle dile getirir: “Hıristiyanlara tanınan ‘eşitlik’ statüsü temel olarak Müslüman bir devlette özel yükümlülükleri ve sınırlamaları ortadan kaldırmış oldu. Bu durum Hıristiyanları merkezleşmenin idari etkilerinden koruyarak kendi kültürel ve dini özerkliklerini korumalarını da mümkün kıldı. Bu yapılanma içerisinde 1858 yılına gelindiğinde İstanbul’daki Ermeni okullarının sayısı 42’ye yükseldi. Okullarda 4376 erkek, 1115 kız talebe mevcut olup, öğretmen sayısı ise 197’idi. Yine bu dönemde Ermeni basını hissedilir derecede gelişecek ve mektep temsilleriyle başlayan tiyatro faaliyetleri de gitgide artacaktır. Osmanlı topraklarında yaşayan bütün zimmilerde olduğu gibi bu süreç Ermeni ahalide de milliyetçilik akımlarının gelişmesini engelleyemeyecektir.”

Yine yazar bu dönemde, Osmanlı Ermenilerinin dini ve sosyal durumlarında büyük değişikliklere sebep olan üç önemli olayın meydana geldiğini belirtir. Birincisi Mekihtarist rahiplerin Ermeni tarihi ve kültürü ile ilgili kaynakları Avrupa’daki düşünce sistemiyle birleştirip Ermeni milliyetçiliğini canlandırmaları, ikincisi Rusya’nın Kafkaslardan ilerleyip Ermeni nüfusunun büyük bir kısmını kendi egemenliği altına alarak Ermenistan’ı kurması, üçüncüsü ise Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin Ermeni toplumunun düşünce yapısının temelden sarsmasıdır. Yazara göre bunlara ilaveten Tanzimat Dönemi’yle birlikte Osmanlı yöneticilerinin modernleşme adı altında başlattıkları birtakım girişimlerden biri de 1863 Ermeni Nizamnamesinin hayata geçirilmesidir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermeniler açısından dini, siyasi ve toplumsal bakımdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Dördüncü (s.171–238) ve beşinci (s.239–294) bölümlerde, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Ermeni ihtilal örgütlerinin kuruluşu, Patrikhane etrafında gelişen bağımsızlık hareketlerinin zamanla din adamları vasıtasıyla Patrikhane yönetimine sızması etraflıca anlatılır. Yazara göre ihtilalci fikirlerin Patrikhane bünyesine girdikten sonra ruhanilerce kutsanarak Ermeni ahaliye anlatılması, daha çabuk taraftar bulmasına neden olduğu gibi Osmanlı idaresine karşı Ermeni toplumunun büyük bir kısmının ayaklanmasına da sebep olmuştur. Bu da Ermeni Kilisesi’nin, Ermeniler için sadece dini bir makam olmadığını, bunun

yanında Ermeni kültürü ve tarihinin de kilisede şekillendiğini hatta zamanla siyasi bir kuruma da dönüştüğünün tespitidir.

Altıncı bölümde (s.295–316) ise yazar, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ni çeşitli yönleri ile ele alıp inceleyerek, Patrikhane'ye bağlı kiliseler, vakıf ve hayır kurumları, mezarlıklar ile basın kuruluşlarını verip, daha sonra da Ermeni cemaati ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çalışma sonuç, bibliyografya, ekler ve dizin bölümü (s.317-422) ile sona ermektedir.

Sonuç olarak, gerek Osmanlı yönetiminin Ermenilere bakış açısını ortaya koyması, gerekse Ermenilerde Kilise ve toplum arasındaki ilişkilerde ne tür bir gelişim ve değişim yaşandığının anlaşılması bakımından, bu eserin önemli bir kaynak özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.